

הדרמה "דוקטור אלמסדו" לאברהם גולדפדן

זאב גולדברג

אברהם גולדפדן וראשית התיאטרון בידיש

אברהם גולדפדן, המוכנה אבי התיאטרון בידיש, נולד בעיר קנסטאנטין-ישן בבווהליניה בשנת 1840. ראשית חינכו בחדר, אולם, ביתו ספוג היה בערכי ההשכלה וכך חונך בחינוך מסורתי וכללי כאחד. הוא עצמו לא עבר את חווית ההתנתקות מהעולם המסורתי והמעבר לעולם ההשכלה, כפי שחוו רבים מבני דורו. גולדפדן המשיך את לימודיו בבית ספר מטעם הממשלה בעירו. כבר בצעירותו התבלט בכישרון מוסיקלי ויכולת לחרוז חרוזים. בגיל שבע-עשרה החל בלימודים בבית מדרש לרבנים בזייטומיר שהיה מוסד חינוכי ברוח ערכי ההשכלה. בתקופה זו החל לחבר שירים בידיש ובעברית ואף השתתף בביצוע של המחזה **שרה'קלה**, פרי עטו של המשכיל ד"ר שלמה אטינגר מזאמושץ. בתקופת זייטומיר, שהתאפיינה בלימוד עברית, תורה והשכלה, עמד גולדפדן בקשרים עם סופרים משכילים בני דורו כגון: מנדלי מוכר ספרים, י"י לינצקי ואחרים. כסיים לימודיו בזייטומיר ניסה כוחו בתחומים שונים. הוא החל לעבוד בהוראה, עבר למסחר ואף ניסה ללמוד רפואה. באותה תקופה נדד בין אודסה, ורשה וערים אחרות. הופעותיו הראשונות על הבמה החלו בעיר יאסי שברומניה בשנת 1876. הופעות אלו היו בעיקר אופרטות קצרות ושירים שהציג בלוויית שחקן או שניים נוספים. בשנותיים הבאות התגבשה סביבו להקת שחקנים שכללה בפעם הראשונה גם שחקניות. ראוי לציין שהעיסוק בתיאטרון נחשב בעיני החברה היהודית באותה תקופה כעיסוק בזוי ושפל ("הפקר וועלט") ולגבי נשים אל אחת כמה. טורקוב גרודברג כותב:

מספרים, שבימים הראשונים בבוקארסט, כאשר גולדפדן הרשה לעצמו להעשיר את להקתו באישה אחת או שתיים, נתקלו שליחיו בסירוב אפילו מצד יצאניות. אפילו הן סברו שטרם הגיעו לימדת דרדור שכזאת שתחייבן להופיע בפרהסיה על הבמה, ועוד עם 'מופקרים' כמו קומדיאנטים יהודים, שחקני פורים. (גור, 1970, עמ' 10)

הלהקה נדדה בערי רומניה ודרום רוסיה והציגה רפרטואר של מערכונים ושירים. בשנים אלו חיבר גולדפדן גם את מחזותיו הראשונים: **די באַבע מיטן אייניקלין** (הסבתא ונכדתה), **שמנזריק**, **שני קונילמל**, **המכשפה** ומחזות אחרים. מחזות עממיים אלו נכתבו ברוח ספרות ההשכלה, בהן מוצג דור ההורים המסורתיים בצורה גרוטסקית כאנשים חשוכים וערמומיים, המנסים בכל דרך אפשרית לכפות על ילדיהם את ערכי העולם הישן. דור הבנים, מאידך, נאבק

מסד – מאסף לענייני ספרות והוראתה - 4

בהורים המתנגדים לרצונו לחבור לעולם ההשכלה ומסרבים להכיר בזכותו לבחור את בני הזוג מתוך רגשי אהבה ולא על ידי שידוך.

בראשית שנות השמונים עבר גולדפאדן לכתיבת דרמות היסטוריות לאומיות. הדרמות **שולמית** ו**יהודה המכבי** מתרחשת בתקופת הבית השני. הדרמה **הדוקטור אלמסדו**, נושא מאמר זה, עוסקת בחיי היהודים בסיציליה בימי הביניים, והמחזה **בר-כוכבא** מתרחש במאה השנייה לספירה.

בשנת 1883 אסרו השלטונות הרוסיים על הופעות התיאטרון ביידיש ברחבי רוסיה. איסור זה נבע בעיקר מעמדת המשכילים שרצו לדכא כל ניסיון לטפח את ה"זירגון" – כפי שנקראה היידיש באותם ימים. גם התכנים העממיים של ההצגות והנושאים הלאומיים לא היו לרוחם של משכילים אלו. גולדפאדן המשיך לנדוד עם תיאטרונו בערי רומניה עד שנת 1886, בה היגר לארצות הברית. כשהגיע גולדפאדן לארצות הברית כבר פעלו שם תיאטראות יידיש, שהפעילו מיודעיו הורביץ ולטיינר. הללו, שחששו לפרנסתם, לא נתנו לגולדפאדן דריסת רגל בעולם התיאטרון של ניו-יורק. גולדפאדן ניסה להשתלב בעולם העיתונות ביידיש, אך גם צעד זה כשל. בצר לו חזר לאירופה בשנת 1899 והתיישב בפריז. בשנות חייו האחרונות היה מקורב לתנועה הציונית, כתב עוד מספר מחזות, אך חי בעיקר על תהילת העבר. ללא מקור פרנסה קבוע שב לארצות הברית בשנת 1903. הוא לא חזר לתיאטרון היהודי בארצות הברית, אך חיבר למען הציונים את הדרמות הלאומיות **דוד במלחמה** ו**בן עמי**. אברהם גולדפאדן נפטר ונקבר בניו יורק בשנת 1908.¹

המחזות ההיסטוריים של גולדפאדן בראשית שנות השמונים של המאה התשע-עשרה

בראשית דרכו בתיאטרון, בסוף שנות השבעים של המאה התשע-עשרה, כיוון גולדפאדן את יצירתו לקהל עממי רחב. יצירותיו מאותה תקופה נעו בין הקומי-וולגארי ובין הסנטימנטאלי. מגמה זו מתאפיינת ביצירותיו **שמנדריק**, **המכשפה**, **בריינדלה קוזאק** וביצירות נוספות בנות הזמן. בראשית שנות השמונים ניהל גולדפאדן להקת שחקנים שצברה ניסיון רב. הלהקה החלה להופיע בערים גדולות בדרום רוסיה ובעיקר באודיסה. מעבר זה חייב את גולדפאדן לשנות את הרפרטואר הקליל של מערכונים בליווי שירים. הוא החל לכתוב דרמות מורכבות יותר ופנה גם לנושאים היסטוריים ולאומיים. הפנייה לנושאים היסטוריים ולאומיים החלה ביצירתו של גולדפאדן עוד לפני הפרעות של ראשית שנות השמונים של המאה התשע-עשרה, ובעצם גולדפאדן היה תמיד מאותם משכילים מתונים שניסו למצוא נוסחה המחברת בין ערכי ההשכלה ובין הדת והלאומיות היהודית. על כך כותב ישראל גור:

¹ הסקירה מתוך ההקדמה לספר: גולדברג, 1970, עמ' 7-57.

מסד – מאסף לענייני ספרות והוראתה - 4

אכן, כדי להבין את משכיליותו של גולדפאדן עלינו להבדיל בין תנועת-ההשכלה לבין ספרות-ההשכלה העברית של זמנו. מין הדין שנזכר כי לעומת אלה שהשתחררו מכבלי הגטו, נטמעו בעולם הגויי, התערו בעסקיו הכלכליים והפיננסיים ולא חזרו עוד אל חיק-היהדות - הרי סופרי השכלה המעטים שרו בשתי חזיתות גם יחד: מצד אחד ייסרו את היהודי הגטואי שבשל אי רצונו להינתק מכבלי-חשכתו-ובערותו, ניתכו עליו, כביכול, כל המכות והצרות. ומצד שני - שרו עם מלאכי-המשיכה החיצוניים והתאמצו בכל כוחם לקיים את זהותם היהודית ולשאתה בריש גלי. גולדפאדן נימנה עם אלה האחרונים. (גור, 1970, עמ' 13).

מגמה זו של שילוב בין עולם ההשכלה לעולם היהדות עולה ביצירות רבות של גולדפאדן. החל בשירים שחיבר בשנות השישים בראשית דרכו הספרותית, כגון בשיר **דאָס פינטעלע ייד**² [הניצוץ היהודי] ובמיוחד בחיבורו **דור הולך ודור בא** בו הוא דן בבעיות החברה היהודית ובדרכי פתרון. צלילים דומים נשמעים גם משיר הערש המפורסם של גולדפאדן **ראַזינקעס מיט מאַנדלען** (צימוקים ושקדים) שהיה מהחביבים ביותר על בני דורו ומוכר גם היום. בשיר יושבת האלמנה בת ציון בחדר אפל בבית המקדש, אך מאחלת לבנה שיפרוש כנפיים לעולם הגדול כסוחר ובנקאי מצליח.³

בשנת 1880 העלה גולדפאדן את המחזה **שולמית** שעיקרו סיפור אהבה הבנוי על בסיס "מעשה בחולדה ובור" מתקופת חז"ל. המחזה כתוב ברוח הרומן העברי הראשון **אהבת ציון** של אברהם מאפו. מחזהו ההיסטורי הראשון **שולמית** זכה מיד להצלחה מרשימה וענה לכמיהת הקהל היהודי למחזה המתאר את ימי הזוהר של עצמאות ישראל בארצו.⁴

ה"סופות בנגב" בראשית שנות השמונים של המאה התשע-עשרה טלטלו את יהדות מזרח אירופה טלטלה עזה. תחושת חוסר האונים מול גלי השנאה וההרג, וההכרה שההשכלה לבדה לא תפתור את כל בעיותיה של החברה היהודית במזרח אירופה; הביאו סופרים והוגים רבים לאכזבה מערכי ההשכלה לבדם ולחיפוש אחר פתרונות נוספים למצוקת היהודים במזרח אירופה.⁵ הפרעות הביאו לגל הגירה יהודי גדול למערב אירופה וליבשת אמריקה. במזרח אירופה החלו להתגבש

² ראו: סדן ד' (1960). "סביבי בימות". **במה**, 4, עמ' 59-61.

³ תרגום עברי של השיר ראו: גולדברג, 1970, עמ' 140.

⁴ ראו: קצינסקי מ' (2004). "אברהם גולדפאדן אבי התיאטרון בידיש ויחיבת ציון". **חוליות**, 8, 348-350.

⁵ ראו במאמריי: גולדברג ז' (1996). "מנדלי מוכר ספרים והרעיון הציוני". **הציונות**, כ, עמ' 31-44.

גולדברג ז' (2002). "י"ל פרץ ויחסו לתנועה הציונית". **חוליות**, 7, עמ' 53-58.

גולדברג ז' (תשס"ב). "שלום עליכם הציוני והרעיון הציוני". **מעוף ומעשה**, 7, עמ' 223-230.

מסד – מאסף לענייני ספרות והוראתה - 4

התארגנויות ראשוניות, שראו את פתרון מצוקת היהודים בהשתלבות בתנועת הפועלים ובתנועות סוציאליסטיות. הפרעות הביאו גם להתעוררות התנועה הלאומית היהודית והחיפוש אחר טריטוריה, בה יוכל העם היהודי לקיים חיים עצמאיים. אין ספק שהפרעות של ראשית שנות השמונים עמדו ברקע כתיבת הדרמה **דוקטור אלמסדו** המתמקדת בגירוש, הכאה והשפלת היהודים ללא סיבה הגיונית בימי הביניים. בדרמה **דוקטור אלמסדו** ביטא גולדפאדן קודם כל את תחושת השבר והעלבון ואת חוסר האונים היהודי אל מול גלי השנאה הרטריות מצד שכניהם. זוהי בעצם קינה על מצבו הירוד של העם היהודי.⁶

אחד משיאי יצירתו הדרמטית של גולדפאדן היא הדרמה **בר-כוכבא**, שחבורה זמן קצר אחר לאחר שסיים את חיבור הדרמה **דוקטור אלמסדו** והועלתה על הבמה במאי 1883. בדרמה זו, שהיא עיבוד לספרו של קלמן שולמן **הריסות ביתר**, יוצר גולדפאדן קונפליקט משולש: מצד אחד בר כוכבא, הקורא למרד ברומאים. כנגדו עומד רבי אלעזר המודעי, המבין שמרד נגד האימפריה הרומאית חסר סיכוי ומוביל לאסון, ובתווך נמצאת דינה בתו של רבי אלעזר המודעי וארוסתו של בר-כוכבא. היא תומכת במרד ובבר כוכבא ארוסה, אך משתדלת להבין גם את עמדת אביה האהוב.⁷

במחזה **בר-כוכבא** ובדרמה **יהודה המכבי** שחיבר באותה שנה, צעד גולדפאדן צעד נוסף בניסיון לשקם את הגאווה היהודית הפגועה לאחר הפרעות. הפעם מציג גולדפאדן לקהל צופי התיאטרון היהודי גיבורים כבר-כוכבא ויהודה המכבי. דמויות יהודיות אקטיביות היוצאות למאבק למען עמן ואמונתן, למרות סיכוייהן הקלושים לנצח. דרמות לאומיות אלו, שלימים כינה אותם גולדפאדן "דרמות ציוניות",⁸ וודאי תרמו להתעוררות הלאומית היהודית במזרח אירופה בראשית שנות השמונים.

בראשית שנות התשעים של המאה התשע-עשרה חזר גולדפאדן לחבר דרמות לאומיות והיסטוריות. בתקופה זו חיבר את הדרמה **מליץ יושר**, שעוסקת בניסיון היהודים בגרמניה לבטל גזרה כנגד החרמת התלמוד בימי הביניים. דרמה נוספת מאותה תקופה היא הדרמה הציונית **ימות המשיח**. הדרמה עוסקת בחייו של צעיר יהודי, שקיבל חינוך רוסי והתנכר למוצאו. הוא

⁶ אויסלענדער פינקעל (1926), בספרם על גולדפאדן טוענים, שהפרעות של ראשית שנות השמונים גרמו לגולדפאדן להיות תומך של תנועת חיבת ציון. שם, עמ' 64.

⁷ ראו: קווינט א' (2000), "המחזה בר-כוכבא מאת אברהם גולדפאדן". **חוליות**, 6, עמ' 79-90.

⁸ שם, עמ' 82.

מסד – מאסף לענייני ספרות והוראתה - 4

מחליט בעקבות הפרעות של ראשית שנות השמונים לחזור לעמו, ובסופו של דבר בוחר להשתקע בארץ ישראל.⁹

העיסוק בנושאים לאומיים בדרמות של גולדפאדן בשנות השמונים נבע מסיבות שונות. אחת מהן היא הצורך הפרקטי לשדרג את יצירותיו ולהתאימן לקהל יהודי יותר מעודן, כדי לעמוד בתחרות עם להקות תיאטרון נוספות שניסו לשבות את לב הקהל היהודי. הנושא הלאומי היה קרוב לליבו של גולדפאדן עוד מיצירתו השירית בשנות השישים של המאה התשע-עשרה, והוא לא התקשה לחזור לנושאים אלו בשנות השמונים. ה"סופות בנגב" בראשית שנות השמונים העמיקו את תחושת השבר בחברה היהודית ודחפו את גולדפאדן לקונן על מצבו העגום של העם היהודי בגלות, ולצאת בקריאה נסתרת לרבבות היהודים לקחת את גורלם בידם. מכיוון שלא יכול היה מחמת הצנזורה לומר את רעיונותיו בגלוי, דיבר גולדפאדן לקהלו בשפת הסתרים של המחזה ההיסטורי. מבין הרעיונות הפוליטיים שהועלו בשנות השמונים לפתרון מצוקת היהודים במזרח אירופה, היה גולדפאדן מקורב לרעיון הציוני. (גולדברג, 1970, עמ' 21-24)

הדרמה "דוקטור אלמסדו" - תוכן המחזה

דוקטור אלמאסאדא¹⁰ – אָדער די יידן אין פּאַלערמאָ¹¹ [דוקטור אלמסדו או היהודים בפלרמו] אופרטה היסטורית בחמש מערכות ואחת עשרה תמונות מעובדת לפי רומן גרמני¹² המוזיקה, התלבושות והתפאורה חוברו ועוצבו על-ידי המחבר

⁹ ראו: אבישר ש' (1996). המחזה והתיאטרון העברי והיידי. ירושלים: ראובן מס. כרך א', 230-235.

¹⁰ הדרמה מופיעה בשם דוקטור אלמסדו וגם תחת השם דוקטור אלמסדה.

¹¹ סקירת התוכן לפי: גאָלדפּאַדען א' (תרמח). דאָקטאָר אַלמאַסאַדאַ – אָדער דיא יודען אין פּאַלערמאָ. וורשא: בוימריטטער און גאנשאר. (להלן: אלמסדו)

¹² לא ידוע על מקור גרמני לדרמה ולא ברור אם גולדפאדן אכן עיבוד דרמה ממקור גרמני או רק רשם זאת בשער כדי ליצור הילה של חשיבות ליצירה.

הדמויות

דון פדרו – מושל פלרמו

אליזבטה – אשתו

אלווירה - בתם

דון דייגו – אחיין צעיר של דון פדרו

גומיץ - משרת

דוקטור אלמסדו – רופא יהודי זקן בפלרמו

מרים – בתו

אלונזו – רופא צעיר, תלמידו של דוקטור אלמסדו

ברטלו - משרת

ודמויות נוספות

העלילה מתרחשת בפלרמו בירת סיציליה במאה ה-14.

מערכה ראשונה

על מרפסת טירה עתיקה בלב היער יושבים ציידים, שותים יין, צולים אווז ושרים שיר ציידים. דון דייגו, אחיין המושל המשוועם, קורא לברטלו המשרת ומציע לו לצאת לצייד אמיתי, צייד אדם.. ברטלו מסכים תמורת סכום כסף לחסל את קרלוס אהובה של אלווירה בת המושל, כדי שדון דייגו יוכל לזכות באהבתה.

דון פדרו מושל העיר פוגש בדון דייגו אחיינו ומספר לו על כך שדמו רותח, מכיוון שבכל מקום נתקלים בעכבישים היהודיים המלוכלכים. הגזרה יצאה לגרשם מרחובותיה היפים של פלרמו.

לחדר בבית המושל נכנס הרופא הצעיר אלונזו. איזבלה אשת המושל פונה אליו בתחינה ושואלת, האם יש עוד איזה שהוא סיכוי שבתה החולה אלווירה תישאר בחיים. "המחלה מתגברת ויש רק רופא אחד שיכול לייעץ", עונה אלונזו, "מדובר ברופא היהודי דוקטור אלמסדו המתגורר בעיר, אם עדיין טרם גורש. אך יודעת את לשון החוק, אסור ליהודים לרפא נוצרים, והעובר על החוק צפוי לעונש כבד". "למען חיי בתי אעבור על כל חוק" השיבה איזבלה.

דון פדרו נכנס לחדר ורואה את איזבלה אשתו בוכה. "בתנו עומדת למות מאותה מחלה שהמיתה את שני אחיותיה, חייבים להזעיק את הרופא היהודי, רק הוא יכול לעזור". דון פדרו מזועזע: "וכי אינך יודעת את לשון החוק, שלושה חודשים מאסר למי שפונה לרופא יהודי". איזבלה פונה לגומיץ המשרת ומבקשת שיצא בדחיפות להביא את הרופא היהודי. גם דון פדרו מזרזו ומבקש שיעשה זאת בחשאי.

מסד – מאסף לענייני ספרות והוראתה - 4

מרים בתו של הרופא היהודי אלמסדו ממתינה ברחוב בשעת ליל מאוחרת לאביה הזקן. שני אנשים במסכות (ברטלו ודון דייגו) מתנפלים עליה, לעזרתה בא הרופא הצעיר אלונזו שהוא גם אהובה. מרים קרועה ומתלבטת בין נאמנותה לעמה לבין אהבתה לרופא הנוצרי האציל ועדין הנפש. השניים מחליטים לא לספר בשעת משבר זו על אהבתם לאביה של מרים, הדוקטור אלמסדו. הדוקטור אלמסדו נכנס לביתו בשעת לילה מאוחרת לאחר ששב מטיפול בחולה עני. בבית מצפים לו מרים ותלמידו הדוקטור אלונזו. הוא משבח את מרים שארזה והכינה הכל לקראת הגירוש, ומקונן על גורלו וגורל אחיו היהודים היוצאים לגלות. אלמסדו מבקש להתפלל לשלום הקיסר בתקווה שאלוהים ייתן בליבו חכמה והוא יבטל את הגזרה. יהודי פלרמו מתכנסים בבית הכנסת לתפילה אחרונה ולפרידה מבית הכנסת ומעירם לפני הגרוש. המקהלה שרה שיר לתורה הקדושה היוצאת לגלות, שהיא כל רכושם של היהודים. השערים נפתחים ותהלכה של יהודים עם ספר התורה עוזבת את בית הכנסת.

מערכה שניה

בחדר המושל יושבים איזבלה ודון פדרו ובוכים ליד מיטת בתם החולה. הרופא היהודי ד"ר אלמסדו נכנס לחדר, איזבלה נופלת לרגליו ואומרת לו שהוא תקוותם היחידה. הד"ר אלמסדו רושם לחולה מרשם בידו השמאלית, משום שידו הימנית חבושה. דון פדרו (שפצע את הרופא היהודי בידו הימנית) טוען באוזני אשתו שהרופא היהודי, שנפגע על ידו בעבר, בוודאי יינצל את ההזדמנות לנקמה ויהרוג את אלווירה החולה. אלמסדו טוען לעומתו שזוהי האשמת שווא, כמו האשמות שווא רבות שטופלים על היהודים. למרות שמגרשים את היהודים, הם מבינים שאומות העולם רק מבצעות את רצון אלוהים. הוא אינו עוסק בנקמה אלא בניסיון הקשה לנצח את מלאך המוות הרוצה לקחת את נשמתה של אלווירה. כאב לבת יחידה הוא מבין רגשותיהם של המושל ואשתו ויעשה כל מאמץ שיידרש כדי לרפא את בתם.

מרים בת הרופא היהודי מתפללת למען הצלחת אביה בריפוי בת המושל, פעולה שיכולה להשפיע על גורל יהודי פלרמו. לאחר מכן היא פותחת במונולוג ארוך, בו היא מציגה את לבטיה הפנימיים. מחד גיסא היא בת נאמנה לעם היהודי ומאידך גיסא היא מאוהבת ברופא הנוצרי אלונזו. היא מתלבטת ושואלת את עצמה האם אהבה טהורה היא חטא. היא יודעת שגילוי הרומן בין יהודיה לנוצרי יבייש את אביה, והוא יוחרם על ידי הקהילה היהודית. מרים מחליטה להישאר נאמנה לעמה.

בשעת לילה מאוחרת נכנס הרופא הצעיר אלונזו לבית הרופא אלמסדו ומודיע למרים על שיפור במצבה של אלווירה בת המושל. לשאלתו מדוע היא עצובה, חושפת מרים לפני הרופא את לבטיה הפנימיים מבקשת ממנו ללכת; אך מיד נופלת על צווארו בחיבוקים ונשיקות.

מסד – מאסף לענייני ספרות והוראתה - 4

בשעה שאלונו עוזב את בית אלמסדו מתנפל עליו דון דייגו ותוקע סכין בליבו. מרים עוזרת לפצוע וחובשת את פצעו. היא אומרת שאין ערך לחייה ללא אלונו ורוצה להתאבד. אלונו הפצוע לוחש: "עצרי, אל פחד, גם אני יהודי". לחדר נכנס הדוקטור אלמסדו, דון דייגו מתנפל עליו וצועק "תפסו את הרוצח". אלמסדו מנסה להתגונן וטוען שזה עתה חזר מביקור אצל חולה. לאחר איומים במכות מודה הדוקטור אלמסדו שטיפל באלווירה בת המושל. קבוצת שוטרים נכנסת ומובילה את אלמסדו ובתו מרים לכלא בעוון רצח הרופא אלונו.

מערכה שלישית

בבית הכלא יושב על ספסל הדוקטור אלמסדו כשהוא עצוב, ושר שיר קינה ארוך על גורל העם היהודי המגורש מגלות לגלות, ואינו מוצא מקום בו יוכל לחיות בשקט ובשלווה. התרבות היהודית אינה זרה לגויים, גם הם משתמשים בתורה ובתהילים, אך ממשיכים לזלזל ולפגוע ביהודים. תנו ליהודים רק להיכנס והם יסייעו לכם בכול. יש להם מוח ללמוד, כוח למלאכה ולמסחר, ואם רק יאפשרו להם, כבעבר, הם מוכשרים גם לעבודת אדמה ולגידול צאן ובקר. היהודים שרויים באפלה ומחכים ליום אור, בו יכירו הגויים בתרומתם הרוחנית. הם מתפללים לשלום השליטים ומבקשים שליבם ייהפך לטוב ולא יכריחו את היהודים לעזוב. ה"אתה בחרתנו" של היהודים משמעותו להיות מוכה ומושפל בין העמים. יתכן שהשנאה והמחלוקת בתוך עדת היהודים היא הסיבה לכל הצרות!!!

הדוקטור אלמסדו מגלה למרים שהוא יודע על סיפור האהבה בינה לבין הרופא אלונו. מרים ואביה מובלים אל השופט ומואשמים ברצח. מרים טוענת שאביה כלל לא היה בבית בזמן הרצח וידיה הוכתמו בדם בשעה שחבשה את אלונו הפצוע. הדוקטור אלמסדו נשאל היכן היה בליל הרצח אך מסרב לענות. לבית המשפט נכנס דון דייגו ומגלה שאלמסדו שהה בזמן הרצח ליד מיטת אלווירה בת המושל והוא משוחרר מהכלא.

דון דייגו, שחשק במרים היפה, מרדים את שומרי הכלא ומבקש מברטלו המשרת לעזור לו לשחרר את מרים. ברטלו, שהדוקטור אלמסדו הציל את חייו כשריפאו בעבר בחינם, חושש ממוזימה של דון דייגו. ברטלו מוריד את מרים בסולם ואז דון דייגו מנסה לחוטפה. ברטלו דוקרו למוות בסכין ובורח עם מרים.

מערכה רביעית.

בבית המושל יושבות איזבלה ובתה אלווירה לצידו של הדוקטור אלמסדו במסיבה לכבוד החלמתה של הבת אלווירה. איזבלה מספרת לאלמסדו שדון דייגו הודה לפני מותו ברצח הדוקטור אלונזו. אלמסדו ממשיך להיות עצוב, משום שאינו יודע היכן בתו מרים. דון פדרו המושל חוזר מביקור אצל הקיסר ומודיע שהתבטלה הגזרה, היהודים יוכלו לגור בארץ כבראשונה, ורופאים יהודים יוכלו שוב לרפא חולים נוצרים.

מערכה חמישית

הדוקטור אלמסדו יושב עצוב בחדרו וסביבו יהודים המודים לו על חלקו בביטול גזרת הגירוש. הוא קורא ליהודים להודות לאל ולקיסר ולהתפלל תפילת "מי שברך" לשלום הקיסר. היהודים הם תמיד בנים חורגים במקום מגוריהם, לכן הם חייבים להיות נתינים ישרים והגונים, כדי לא לעורר חמת הגויים עליהם.

לבית הכנסת נכנס הדוקטור אלונזו לבוש בבגדים יהודיים. הוא מגלה שהוא יהודי ושמו מנשה בן יוסף מטולדו, בנו של חברו הטוב של דוקטור אלמסדו. כשהתחילו הגזרות החליט להתחפש לרופא נוצרי ולהיות מקורב לשלטון, כדי לעזור בהצלת הקהילה היהודית.

לחדר נכנס המשרת ברטלו ומודיע שבא לשלם את חובו הגדול לדוקטור אלמסדו, שריפאו מחוליו והציל את חייו. הוא מכניס את מרים לחדר. מרים מתחבקת עם אביה ומופתעת לראות את אלונזו חי. הדוקטור אלמסדו מגלה לה שאלונזו הוא בעצם מנשה חתנה המיועד משכבר. הזוג מתחבק, ומנשה מספר למרים שבדקירה רק נפצע פצעים קלים וכבר שב לאיתנו. המחזה מסתיים במסיבה בבית המושל, בה מאחלים ברכה והצלחה למלך ולבני משפחתו ושומחים על כך שהכול הסתיים בטוב.

"דוקטור אלמסדו" – מבנה וביקורת

הדרמה מורכבת משלושה סיפורים מקבילים המתחברים בסוף המחזה. הנושא המרכזי הוא גירוש היהודים מפלרמו, כחלק ממסכת עינויים של עם ישראל במשך הדורות. במקביל מרפא הדוקטור אלמסדו את אלווירה בת מושל העיר ופותח פתח להצלת יהודי פלרמו. ברקע מתפתח סיפור אהבתם של מרים בתו של אלמסדו והדוקטור הצעיר אלונזו.

הדרמה כיצירה בעלת אופי עממי מבליטה את הקוטביות בין דמויות היהודים הטובים לבין דמויות לא יהודיות שליליות, כגון דון דייגו. בין הדמויות הלא יהודיות ניתן למצוא גם דמויות הן

מסד – מאסף לענייני ספרות והוראתה - 4

חיוביות והן שליליות כדמותו של ברטלו המשרת. הדרמה בנויה מפתיחה רגועה, משבר ההולך ומחריף, סוף טוב וקטע קצר של רגיעה לסיום, מבנה המאפיין יצירות עממיות רבות. המחזה הוצג לראשונה בפטרסבורג ב-12 בינואר 1882 וקיבל מיד ביקורות חיוביות. ה"רוסקי יעורערי" ראה בהצגת מחזה בנושא היסטורי תופעה משמחת. גולדפאדן הוכיח שניתן להציג לפני הקהל מחזות היסטוריים ברמה גבוהה ולא רק חומר וולגארי המקלקל את טעמו האומנותי של קהל הצופים.¹³

השחקן יעקב אדלר ששיחק את תפקיד אלמסדו בלונדון בשנת 1886 מציין, שהדרמה כתובה בידיש פשוטה ולא מגורמנת ואפילו דמויות הלא-יהודים מדברות יידיש. הדרמה זכתה להצלחה למרות שלדעת אדלר היא חסרה קונפליקט מרכזי. לדבריו, שירו של אלמסדו בבית האסורים על מצבו העגום של עם ישראל היה אחד משיאי ההצגה.¹⁴

רקע היסטורי

הרקע ההיסטורי של המחזה תואם באופן כללי את מצב יהודי פלרמו בירת סיציליה. יהודים ישבו בסיציליה כבר מהמאה הראשונה לפני הספירה. בימי הביניים חיו יהודי סיציליה בדרך כלל תחת משפט הכנסייה. בשנת 1221 חויבו לשאת את אות הקלון היהודי ובשנת 1310 נאסר על יהודים לעסוק ברפואה ובמשרות ציבוריות, וכן להחזיק משרתים נוצריים. הם חויבו לגור בגטאות. הדרמה "דוקטור אלמסדו" משקפת אולי תקופת רגיעה בחיי יהודי סיציליה, כאשר בפקודת המלך אלפונסו החמישי בוטלו בראשית המאה החמש-עשרה מספר הגבלות, והיהודים הורשו שוב לעסוק במקצוע הרפואה. רגיעה זו לא ארכה זמן רב, סיציליה נשלטה במאה החמש-עשרה על ידי ממלכת ארגון שבספרד וכל יהודי האי גורשו יחד עם אחיהם הספרדים בגירוש ספרד. היהודים שבו לחיות באי רק לאחר הצטרפותה של סיציליה לאיטליה המאוחדת בשנת 1861.¹⁵

¹³ אויסלאנדער, פינקעל, 1926, עמ' 70.

¹⁴ Adler, 2001, עמ' 272-274.

¹⁵ אנציקלופדיה עברית, סיציליה.

אנציקלופדיה יהודית, פלרמו:

<http://www.jewishencyclopedia.com/view.jsp?artid=30&letter=P>

בין מסורת להשכלה

גולדפאדן, כפי שצוין, היה משכיל יהודי מתון שקרא להפנים את ערכי ההשכלה וגם לשמור על ערכי המסורת. שני הרופאים במחזה, הדוקטור אלמסדו והדוקטור אלונזו, הם דמויות מופת של יהודים, שרכשו השכלה ופועלים למען הקהילה היהודית ולמען החברה הכללית. הם מטפלים בכל חולה ונזקק אפילו מחורשי רעתם. דמותם מחקה דמויות מופת דומות מימי הביניים כגון הרמב"ם ורבי יהודה הלוי. בזמן שבתו בכלא מבכה הדוקטור אלמסדו בשיר את גורל היהודי העלוב, שלמרות שהעניק לאומות העולם את התנ"ך הוא נרדף, מגורש ומבוזה שוב ושוב במהלך ההיסטוריה. בשיר מביע אלמסדו את רצון היהודים להשתלב בחברה הכללית במילים אילו:

מקור בידיש:	תרגום:
אוי לאַזט מיך אַריין	הרשו לי להיכנס
אין וועל איך ניצלדך זיין	ואהיה לכם מועיל
איך בין פעיק צו אַלצדינג	מוכשר אני בכל
צום לערנן אַ מוח	ללימודים מוח
צום מלאכה אַ כוח	למלאכה כוח
צום האַנדלען אַ גאַנצער קלוגר יונג	למסחר מוכשר אני במיוחד.
דאָס קענען אויך מיר	זאת יכול אני לעשות
מיט דיר, אַן דיר	אתכם ובלעדכם
ווי קומסטו נאָר דען דערצו	איך הגעת לזאת [יהודי]
דו פלעגסט דאָך פאַרצייטן	הרי לפני שנים רבות
ערד באַאַרבעטן	עובד אדמה היית
שעפלדך פאַשען און פי	ורעית עדרי צאן ובקר
ווי נעם איך היינט דעם כח וואָס אַ מאָל.	מהיכן אשאב שוב את הכוח מאז
שוואַך בין איך קוים וואָס איך שטיי	חלש אני ובקושי עומד
פון שלאָגן און יאָגן גאָר אָן אַ צאָל	ממכות ורדיפות ללא מספר
אַ תירץ איז דאָס, גיי, גיי.	והתירוץ הוא, לך, לך.
(אלמסדו, עמ' 36)	

בחרוזים אילו מביע גולדפאדן את הכמיהה הגדולה של היהודים להשתלב בארצות מגוריהם. כמיהה זו נענית על ידי אומות העולם בגזרות מכות ורדיפות. גולדפאדן שואל מהיכן לוקחים את הכוחות לחזור למה שהיינו בעבר, עם עובד אדמה ורועה צאן. הוא מביע ייאוש מהאפשרות להשתלב ולהתקבל כשוויים בחברה הכללית. בטקסט זה הוא מבטא אולי בפעם הראשונה, את

מסד – מאסף לענייני ספרות והוראתה - 4

הכמיהה לחיים יהודיים עצמאים ברוח תנועת **חיבת ציון**, שבשנת 1883 כשנכתבו הדברים, עשתה את צעדיה הראשונים.

בדרמה מדגיש גולדפאדן גם את הקשר העמוק של היהודים לדת היהודית. המערכה הראשונה מסתיימת בשעה שבני הקהילה מתכנסים בבית הכנסת בפעם האחרונה. הם לוקחים את ספרי התורה ואומרים שהתורה הקדושה תלך עמם לכל מקום כי היא כל רכושם, כבודם והנשק בו הם נלחמים. (אלמסדור, עמ' 23)

ברקע המחזה מופיע סיפור אהבתם של מרים היהודייה והדוקטור אלונזו הנוצרי. לאחר מאבק פנימי קשה בו נקרעת מרים בין נאמנות לדתה ולאביה ובין מימוש אהבתה, היא מחליטה להישאר נאמנה לעמה ולאביה, ולמרות אהבתה לאלונזו היא מחליטה לא לחצות את הקווים למחנה הנוצרי. בסוף המחזה בא קונפליקט זה על פתרונו, כשמתברר שהדוקטור אלונזו הוא בעצם יהודי בשם מנשה בן יוסף מטולדו.

מהלך דומה ניתן למצוא גם בדרמה **משיח צייטן** שחיבר גולדפאדן בראשית שנות התשעים של המאה התשע-עשרה. הרשל, שהתחנך בחינוך רוסי והתרחק מעמו והפך את שמו לאיוון, עומד להתחתן עם גויה - אך לאחר הפרעות מתברר לו שגם ארוסתו מדברת על הזיידים שמוצאים את דם הרוסי, והוא מחליט לחזור אל כור מחצבתו היהודי. בדרמות של גולדפאדן סיפור אהבה בין יהודים לנוצרים אינו מתממש.

בראשית המאה-העשרים מפרסם שלום-עליכם את סיפורו, **טוביה החולב**. בסיפור זה נוצר קשר האהבה בין בתו של טוביה חווה לבין חוודיקי הבלבר הגוי, קשר זה מתמסד על ידי חתונה והתנצרות. אולם, גם חווה של שלום עליכם בוחרת לשוב אל עמה ואל אביה בשעה שמגרשים את טוביה מכפרו. בראשית שנות השבעים של המאה הקודמת, עובד הסיפור **טוביה החולב** לסרט **כנר על הגג**. בסרט זה אין חווה חוזרת אל עמה. היא ובעלה הגוי עוזבים את הכפר לעיר הגדולה כדי להביע את מחאתם כנגד גירוש היהודים, וטוביה מקבל את חווה למרות התנצרותה.

גולדפאדן שהטיף בכתביו לפתיחות לעולם ההשכלה ויצא נגד הקנאות הדתית, מגדיר גם את גבול המותר והאסור ביחסים בין יהודים לנוצרים. להתאהב עדיין מותר אבל לממש את האהבה אסור, כפי שאומר טוביה לבתו חווה בסרט **כנר על הגג**: "ציפור ודג יכולים להתאהב, השאלה היא רק איפה הם יחיו ביחד."

הקיסר ירום הודו

במספר מקומות במחזה קורא אלמסדו ליהודים להתפלל לשלומו של הקיסר בתקווה שהאלוהים יהפוך ליבו לטובה והוא יבטל את הגזרה הנגד היהודים. (אלמסדו, עמ' 17). לאחר שבוטלה גזרת הגירוש קורא שוב הדוקטור אלמסדו להתפלל תפילת "מי שברך" לקיסר ולאנשי ממשלו שבחסדם תלויים היהודים. (אלמסדו, עמ' 56). מוטיב זה חוזר שוב בשיר הסיום של המחזה בו המקהלה שרה שיר ברכה לקיסר, לבני משפחתו ולחבריו, מאחלת להם חיים ארוכים, ושחסד ורחמים ישרו בסביבתם תמיד. (אלמסדו, עמ' 60) גם בדרמות אחרות של גולדפאדן משתרבת התפילה לשלום הקיסר. כך מסתיימת המערכה הראשונה בדרמה **שני קונילמל** בתפילה לשלום הקיסר. במערכה הראשונה של הדרמה **בר כוכבא** קורא רבי אלעזר המודעי להתפלל לשלומו של הקיסר, ששלומו הוא גם שלום היהודים.

סביר להניח שהסיבה לריבוי התפילות והבקשות לשלום הקיסר מקורה בפחד המתמיד שהיה לגולדפאדן מפני הצנזורה המחמירה על תוכן המחזות. האיסור על הצגת תיאטרון ביידיש ברוסיה בשנת 1883 קטע את התפתחות התיאטרון היהודי ברוסיה. איסור זה נבע כנראה מהטענה של חוגי המשכילים שהמחזה על **בר-כוכבא** המורד בשלטון הוא מחזה פוליטי מהפכני. (גולדברג, 1970, עמ' 18) הצנזורה המחמירה לא התייחסה לאלעזר המודעי, דמות הנגד במחזה, שיצא נגד המרד וקרא להתפלל לשלומו של הקיסר הרומאי.

סיכום

הדרמות ההיסטוריות של גולדפאדן זכו בדרך כלל להצלחה רבה. העיסוק בנושאים היסטוריים לאומיים ובמיוחד העיסוק במצבו העגום של עם ישראל בגולה לאחר הפרעות, היו נושאים שיצרו הזדהות אצל קהל יהודי רחב. לימים כתב הסופר יצחק באשביס זינגר על השפעתם ומשיכתם של אותם סיפורים היסטוריים:

בימיי היה ספר סוחף אותך. פתחת בקריאת רומאן ולא יכולת להניחו מידך, מפני שצריך לדעת מה יקרה. דינזון, ספקטור, זייפרט! והיו שם מחשבות שהביאו אותך מי יודע לאן. והיתה שם גם היסטוריה. שמשון ודלילה, בת יפתח, בר כוכבא. הם קלעו בול. (זינגר, 1983, עמ' 97).

ביבליוגרפיה

- אבישר שי (1996). **המחזה והתיאטרון העברי והיידי**. ירושלים: ראובן מס. כרך א', עמ' 230-235.
- אויסלענדער נ' פינקעל א' (1926). **א' גאָלדפאָדן – מאַטריאַלן פאַר אַ ביאָגראַפיע**. מינסק: אינסטעטוט פאַר ווייס רוסלענדישער קולטור.
- גולדברג, ר' (מהדיר) (1970) **אברהם גולדפאדן – שירים ומחזות**. ירושלים: מוסד ביאליק.
- גאלדפאדען א' (תרמ"ח). **דאקטאר אלמאסאדא – אדער דיא יודען אין פאלערמא**. וורשא: בוימריטטער און גאנשאר.
- גור, י' (1970). "גולדפאדן וגרודין". **במה**, 47, עמ' 10.
- זינגר, ב' (1983). "סם פלקה ודוד וישקובר". **תאוות**, תל-אביב.
- קווינט א' (2000). "המחזה בר-כוכבא מאת אברהם גולדפאדן". **חוליות**, 6, עמ' 79-90.
- קצ'נסקי מ' (2004). "אברהם גולדפאדן אבי התיאטרון בידיש ו'חיבת ציון". **חוליות**, 8, עמ' 347-358.

Adler J'. (2001). **A Life on the Stage**. N.Y- London: applause, pp. 272-274.